

LIII. ÉVFOLYAM

2015. OKTÓBER • 8. szám

ÁRA: 630 Ft

T

NÍTÓ

MÓDSZERTANI FOLYÓIRAT

Kaján Lászlótól búcsúzunk

„Nem teszek mást, mint idomítok...”

Monológ vagy dialóg?

Mesezenével az olvasástanulásért

Szózat - a nagy rádumálás

Zörög és leesik, mi az?

Fejleszthető a gondolkodás?

Hová tűnt az órasmester?

8.

TARTALOM

Kaján Lászlótól búcsúzunk	2
Csillag Ferenc: Párhuzamos történetek	3
Korányi István: Nem csak magunk közt	6
Szakál Károlyné–Varga Mária: A helyi kezdeményezés ereje	9
Trencsényi László: Waldorf vizuális nevelés hatásvizsgálat – recenzió	11
Kottmayerné Bálint Enikő–Szűcs Antal Mór: Mesezenével az élményszintű olvasástanulásért (I.) ..	13
D. Kenedli Eszter: Anyanyelvi figyelő	16
Lackfi János: A nagy rádumálás	18
C. Neményi Eszter: Nem könnyebb eszköz nélkül?	23
Józsa Krisztián–Zentai Gabriella: Gondolkodást fejlesztünk? – Hogyan tegyük?	27
Fonyódi Gábor: Detektíviskola	32

FIGYELEM! A TANÍTÓ folyóiratot újra megrendelhetik az iskolák a tankerület engedélyével.
Fontos, hogy a lap megtalálható legyen minden iskolai könyvtárban!

2015. OKTÓBER • 8. szám

Főszerkesztő: Fejér Zsolt
A kiadásért felel: a Sprint Kiadó ügyvezetője
Marketingigazgató: Mester Tamás
 mester.tamas@sprintkiado.hu
 1137 Budapest, Újpesti rkp. 7.
 Telefon: 237-5060, fax: 237-5069
 E-mail: tanito@sprintkiado.hu
Szerkesztőség és kiadó: ifj. Machos Ferenc
 Telefon: 06 (1) 237-5060,
 06 (30) 335-2949
 Fax: 06 (1) 237-5069
 E-mail: hirdetes@sprintkiado.hu

ELŐFIZETÉSÉT RENDELJE MEG A KIADÓNÁL:

- telefonon: 237-5060,
- e-mailben:
elofizetes@sprintkiado.hu

Éves előfizetés ára: 6300 Ft (10 megjelenés).
 Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza!
 Nyomás: Pauker Nyomdaipari Kft.
 Felelős vezető: Varga Szilárd
 A hirdetések tartalmáért felelősséget nem vállalunk!

ISSN 0496-8387

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél is az ország bármely pontján közvetlenül a kézbesítőknél, a postahivatalokban, valamint a Központi Hírlap Irodánál: 1087 Budapest, Orczy tér 1. Postacím: 1900 Budapest.
 Telefon: 477-6300 vagy 06 (80) 444-444 és
hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Címlapfotó: Kovács Márton Ernő 1949. **Forrás:** Fortepan

E számunk szerzői: C. Neményi Eszter, Budapest; Csillag Ferenc közoktatási szakértő, Budapest; D. Kenedli Eszter közoktatási szakértő, Budapest; Fonyódi Gábor tanító, Budapest; Józsa Krisztián PhD, Dr. Habil. egyetemi docens, intézetvezető helyettes, Szeged; Korányi István ny. családgyógyász, tanító, Győr; Kottmayerné Bálint Enikő tanító, drámajáték-vezető, differenciáló szakpedagógus Budaörs; Lackfi János író, költő, műfordító, tanár, Zsámbék; Szakál Károlyné tanító, igazgatóhelyettes, Törökszentmiklós; dr. Szilágyi Imréné pedagógiai szakértő, folyóiratunk korábbi főszerkesztője, Budapest; Szűcs Antal Mór logopédus - zeneterapeuta, Budaörs; PhD hallgató – ELTE NDI; Trencsényi László CSc, PhD, egyetemi oktató, Budapest; Varga Mária tanító, Törökszentmiklós; Zentai Gabriella pedagógiai szakértő, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Békéscsaba.

Józsa Krisztián–
Zentai Gabriella

Gondolkodást fejlesztünk? – Hogyan tegyük?

*A világ, amit teremtettünk a gondolkodásunk eredménye;
nem lehet megváltoztatni gondolkodásunk megváltoztatása nélkül.”*
(Albert Einstein)

A gondolkodási képességek fejlesztéséről sokszor és sok helyen esik szó. Szakmai egyetértés mutatkozik abban, hogy ez nagyon fontos pedagógiai feladat. Ennek ellenére **alig van olyan fejlesztő program, ami kísérletileg kipróbált, és amely bizonyítottan hatékony.** Tanulmányunkban egy ilyen módszert mutatunk be röviden. A gondolkodási képességek egyikével, a rendszerezési képességgel foglalkozunk. Olyan módszereket ismertettünk, melyek a gondolkodás fejlesztésére készültek. Megmutatjuk, hogy miként épül rá a korai játékos módszerekre a tantárgyakhoz kötődő fejlesztés.

■ Fejleszthető a gondolkodás?

Mit tegyünk, ha gondolkodni szeretnénk tanítani a gyermekeket? A kérdés már elsőre sem tűnik egyszerűnek. Még inkább összetett kihívással találjuk magunkat szemben, ha a konkrét tennivalóinkat, feladatainkat szeretnénk megtervezni. A kérdés azonban valójában nem is olyan bonyolult, mint első látásra tűnik. Számos olyan kutatás van, ami a gondolkodás összetevőinek, ezek fejlesztésének lehetőségeivel foglalkozik (lásd például Csapó, 2003; Nagy, 2010). Ezek a munkák segítséget nyújtanak ahhoz, hogy megismerjük gondolkodásunk lényeges összetevőit. Ezeknek a leglényegesebb képességeknek az ismeretében pedig már nem is tűnik olyan misztikusnak és elvontnak a fejlesztése sem. A gondolkodás egyes képességeinek a fejlesztéséhez kapcsolódóan pedig már megadhatóak konkrét játékok, feladatok.

A gondolkodási képességek fejlesztése már kora gyermekkorban elkezdhető, mellyel biztosíthatjuk a megfelelő alapokat az iskolai tanulásához. Az óvodai és az **alsó tagozatos fejlesztésnek óriási szerepe van a későbbi tanulás sikerességében.**

Ebben a korai időszakban a játékbá, mesehallgatásba és más, a gyermekek által kedvelt tevékenységekbe integrált fejlesztés lehet hatékony. Ezek a tevékenységek önmagukban is fejlesztő hatással vannak az értelmi képességek fejlődésére. A DIFER Programcsomaghoz (Di-

agnosztikus Fejlődésvizsgáló Rendszer, Nagy, Józsa, Fazekasné és Vidákovich 2004a; 2004b) kapcsolódóan ma már több játékos fejlesztő program is ismert a 4–8 éves gyermekek számára. Ezek a módszertani kiadványok játék- és mesegyűjtemény formájában jelentek meg (Fazekasné 2006; Józsa 2014; Miskolcziné és Nagy 2006; Nagy 2009; Zsolnai 2006). Fontos jellemzője e könyveknek, hogy pedagógiai kísérletekben kipróbált és hatékonyan bizonyult fejlesztő játékokat tartalmaznak.

A gondolkodási képességek iskolai fejlesztése az óvodai programokra alapozódik. Ez egyben azt is jelenti, hogy **az iskolai fejlesztések akkor lehetnek hatékonyak, ha az előfeltételt jelentő készségeket már elsajátították a gyermekek.** A fejlesztő programok összehangolása, egymásra építése nagyon fontos feltétele a sikernek. Az iskolai tanulás során már össze lehet kapcsolni a tantárgyak tanítását a gondolkodás fejlesztésével. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a tantárgyak tartalmába ágyazva valósulhat meg a fejlesztés.

A gondolkodási képességek tantárgyi tartalomba ágyazott fejlesztésére egy jó példa a SZÖVEGFER (Szövegfeldolgozó Rendszer), mely több tantárgy tananyagához kapcsol gondolkodási képességeket fejlesztő feladatokat (Nagy, 2010; Pap-Szigeti, Zentai és Józsa, 2007).

■ Rendszerező képesség

A rendszerezés köznapi értelemben is rendrakást, elrendezést jelent. Rendszerezés során áttekinthetőbbé tesszük a környezetünkben lévő tárgyakat: csoportosítunk, szelektálunk, sorba rendezünk. A rendszerező képesség a gondolkodási képességek körébe tartozik (Nagy, 2010). Lehet rendszerezni tárgyakat, de elvont fogalmakat is, ezáltal a rendszerezés különböző absztrakciós szinten működik. A manipulatív (cselekvéses) szint a legegyszerűbb, ezt elemi szintnek nevezzük. Egészen korán felismerik a gyermekek például azt, hogy a termékek különböznek egymástól, külön tudják válogatni a gesztenyét és a diót; színük, alakjuk szerint csoportosítani

tudják a tárgyakat. Már ez az egyszerű tevékenység is a rendszerező képességgel valósul meg. A fejlődés során egyre komplexebb műveletek válnak lehetővé: halmazba sorolás, csoportosítás, kiválogatás, sorba rendezés egy vagy többféle szempont egyidejű figyelembevételével. A fogalmak definiálása során is rendszerben gondolkodunk.

A fogalmi rendszerező képesség a fogalmi rendszer kialakítását, bővítését, a tanult fogalmak osztályozását, a fogalmi gondolkodást segíti. Minden tantárgyunkban szerepelnek fogalmak, melyek megértését, összekapcsolódását, egymásra épülését a fogalmi rendszerező képesség biztosítja.

A manipulatív és a fogalmi szint szoros kapcsolatban áll egymással. Vizsgálataink azt igazolták, hogy azoknál a gyermekeknél, **akiknél a manipulatív rendszerezés alacsony szinten áll, a fogalmi rendszerezés sem tud megfelelően kialakulni.** A manipulatív szintű rendszerezés fejlődésbeli elmaradása gátolja a fogalmak rendszerezésének a fejlődését. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy **segítenünk kell a manipulatív szint fejlődését, ha azt szeretnénk, hogy később megértsék a gyermekek a tantárgyakban szereplő fogalmak rendszerét** (Zentai és Józsa, 2015).

Tipikusan fejlődő gyermekek esetén a **manipulatív fejlesztés 4–9 éves életkor között, a fogalmi fejlesztés pedig 9–12 éves korban** a leghatékonyabb. A gyermekek egyéni sajátosságait figyelembe véve ettől eltérően is tervezhető a fejlesztés. A megkésett fejlődésű tanulóknál idősebb életkorban is alkalmazhatóak az elemi szintű játékos fejlesztések, a gyorsabban fejlődőeknél pedig már valamivel korábban is elkezdhető a fogalmi fejlesztés. **A megértést, begyakorlást segítheti, ha egyidejűleg a manipulatív és a fogalmi rendszerezést is gyakoroljuk** azoknál a tanulóknál, akiknek a fejlődése megkésett.

■ Honnan induljunk?

A fejlesztés megtervezéséhez diagnosztikus mérések jelentik a kiindulópontot. A manipulatív és a fogalmi rendszerezés mérésére egyaránt létezik sztenderdizált teszt. Az előbbi egyéni vizsgálattal vehető fel, míg az utóbbi mérés tanórai keretek között valósulhat meg.

A manipulatív teszt a DIFER Programcsomag tesztrendszerébe illeszkedik. A gyermekek a logikai készlet elemeivel és színes rudakkal dolgoznak, a feladatok megoldása során válogatnak, csoportosítanak, sorba rendeznek. A megoldásokat a pedagógus egy adatlapon rögzíti, ami szerkezetét tekintve a DIFER Fejlődési Mutató Füzetéhez hasonló (Zentai, 2010).

A fogalmi teszt kitöltése egy tanórát vesz igénybe. A 9–12 évesek számára készült tesztalapon olyan feladatok szerepelnek, melyek ugyanarra az elméleti struktúrára készültek, mint a manipulatív teszt feladatai, de fogalmakkal végzik el a rendszerezést a tanulók.

Mindkét teszt esetében a mérést követően megállapítható, hogy melyek a rendszerező képesség fejlesztendő részterületei, összetevői, ezeknek a fejlesztésére kell helyezni a hangsúlyt a későbbiekben.

■ A fejlesztés módszerei

A manipulatív rendszerezés fejlesztéséhez óvodapedagógusok és tanítók segítségével összeállítottunk és kipróbáltunk egy játékgyűjteményt. A gyűjtemény összesen 83 játékot tartalmaz, **mindegyiknél megjelölve azt a részterületet, amelynek a fejlesztésére alkalmas.** A játékok változatos tartalommal, a gyermekek fejlettségéhez igazodva több nehézségi szinten készültek. (A gyűjtemény a DIFER könyvsorozat újabb köteteként várhatóan hamarosan megjelenik.)

A gyakorlati kipróbálás során a kollégákat arra kértük, hogy naponta legalább egy alkalommal játsszanak a gyűjteményből, **változatosan variálják a mozgással, képekkel, tárgyakkal végezhető játékokat.** Ezek között vannak olyanok, melyek az egész csoporttal, vagy csak néhány gyermek bevonásával játszhatók, illetve egyéni, akár önállóan is alkalmazhatóak. Az egyéni és a mikrocsoportos játékok felhasználásával megvalósítható a differenciálás, az egyéni fejlettségi szinthez igazított fejlesztés.

A fogalmi fejlesztésre készített feladatokat **harmadik osztálytól** használtuk a programjainkban. Ezek a feladatok a rendszerező képesség műveleteit működtették különböző tantárgyakban. A feladatokat úgy állítottuk össze, hogy megoldásuk mindössze néhány percet vegyen igénybe. Így a tanórák menetébe könnyen beilleszthetők, a tananyag feldolgozásának ütemét nem érinti a fejlesztő feladatok megoldása. A pedagógusok szinte mindennap adtak a fejlesztő feladatokból a tanulóknak. A gyűjteményből **a feladatokat a diagnosztikus felmérés eredményei alapján választották ki.**

Az alkalmazott módszerek szemléltetésére példaként bemutatunk egy-egy feladatot a sorképzés fejlesztésére mindkét szint esetében. A sorképzés a rendszerező képesség egyik rész-készsége: a tárgyakat, képeket vagy fogalmakat egy előre megadott szempont szerint sorba rendezzük. Az 1. ábra egy olyan játékot mutat be, melyben a sorképzés alapja a gyermekek magassága. A gyermekek fejlettségi szintjéhez igazítva többféle nehézségű játékot játszhatunk, ezeket jelölik az egyszerű és összetett szintek.

A játék megnevezése: Ki lesz a kapitány?

A játék menete:

Egyszerű szint: *Most az lesz a kapitány, aki a legmagasabb közületek! Mit gondoltok, ki az? Pisti a legmagasabb, álljatok mögé, magasság szerinti sorba! Új matróz érkezett! Hová álljon Luca? Hol lesz a helye a sorban?*

Összetett szint: Két vagy három sort alakítunk, a kapitány szerepét vállaló gyermek határozza meg a sorba rendezés szempontját és ellenőrzi annak helyességét.

1. ábra. Példa a sorképzés manipulatív fejlesztésére

A 2. ábrán szereplő feladat ugyancsak a sorképzés fejlesztésére készült, a negyedik osztályos környezetismeret tananyaghoz kapcsolódik. A feladat egy rövid tankönyvi szövegre épül, melynek elolvasása, értelmezése, a benne szereplő fogalmak magyarázata a tananyag hagyományos módon történő feldolgozásához is hozzátartozik. A hagyományos tananyagfeldolgozás a képességfejlesztő feladat megoldásával egészül ki. Ugyanerre a tananyagrésze-re készültek még a rendszerezés más részterületeinek fejlesztésére is feladatok.

Tananyag: Táplálkozási kapcsolatok (tápláléklán-cok)

A feladatokhoz tartozó rövidített tankönyvi szöveg: Minden élőlény táplálkozik valamivel, s a legtöbbjük maga is táplálékul szolgál egy másik állatnak. Egymásra vannak utalva, egyik sem élhet a másik nélkül. Az élőlények közötti táplálkozási kapcsolatokat táplálkozási láncnak nevezzük. Ennek első láncszeme mindig növény, mely képes környezete egyszerű anyagaiból előállítani saját testét. A lánc következő tagjai növényevő állatok, melyeket húsevők követnek. Az elpusztult élőlényeket a talajban lévő apró élőlények, a lebontók bontják le, s ezzel zárják a táplálékláncot. A lebontók által visszakerülnek a talajba az élőlényeket alkotó egyszerű anyagok.

Feladat:

Írd a téglalapokba a táplálkozási lánc felsorolt elemeit! Kezdd a növényekkel!

falevél	rigó	hernyó
héja	mókus	mogyoró
róka	búzaszem	pocok
fű	farkas	őz

2. ábra. Példa a sorképzés fogalmi fejlesztésére – Környezetismeret 4. osztály

A 3. ábrán szereplő feladat a felosztás fejlesztésére készült. Felosztáskor a felsorolt fogalmakat két halmazba csoportosítjuk. A fejlesztőfeladatok megoldását **erdemes összekapcsolni a kooperatív munkával, a cselekvéses tanulással és más módszerekkel is, amelyek erősítik a tanulási kedvet**, motiváló hatásuk tovább erősítheti a képességfejlesztő folyamatot.

Tananyag: A reklámok hatása életünkre

A feladatokhoz tartozó rövidített tankönyvi szöveg:

A reklámok egy része fontos, de van sok felesleges reklám is. Ha egy reklám például egészségmegőrző termékeket, szokásokat vagy lehetőségeket hirdet, akkor fontos. Ez követendő példát mutat számunkra. A felesleges termékek megvásárlására vagy helytelen viselkedési forma átvételére ösztönző reklámok pedig károsak. Főként a gyermekek számára, hiszen ők követendő mintaként értékelik, és próbálják teljesíteni.

Csoportos feladatmegoldás:

A gyermekek 4-5 fős csoportokban dolgoznak. Minden csoport ugyanazt a feladatot kapja.

A kártyákon élelmiszerek nevét látjátok. Rendezzétek két csoportba az élelmiszereket az alapján, hogy a fontos vagy a feleslegesen reklámozottak közé tartoznak-e! Indokoljátok meg a döntéseket! Válasszatok ki egy olyan élelmiszert, aminek a reklámozását fontosnak tartjátok! Írjátok egy rövid reklámszöveget hozzá, majd mutassátok be a többi csoportnak!

cukros üdítő	joghurt	gyümölcs
kávé	gumicukor	gyógynövény
csokoládé	alkohol	sajt

3. ábra. Példa a felosztás fogalmi fejlesztésére – környezetismeret 4. osztály

■ A fejlesztés eredményessége

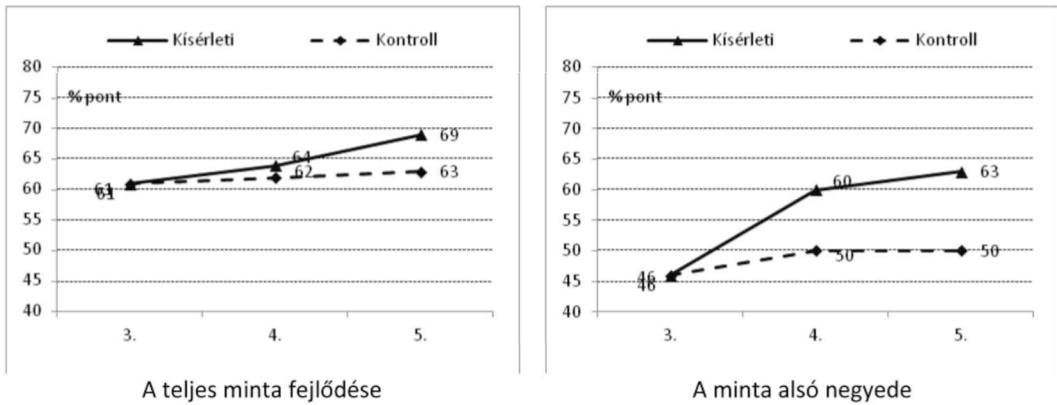
A rendszerező képesség fejlesztésére kidolgozott módszerek hatékonyságát kísérleti úton igazoltuk. Mindkét program kipróbálására kontrollcsoportos fejlesztő kísérletet szerveztünk, melyben összehasonlítottuk a fejlesztésben részesülő és a hagyományos módon haladó gyermekek fejlődését. A manipulatív rendszerezést óvodásoknál és elsős gyermekek körében fejlesztettük, a fogalmi rendszerezést harmadik és hatodik osztály között.

A programok egyértelműen hatékonyak bizonyultak. **A kipróbálásban részt vevő gyermekek rendszerező képessége számottevően gyorsabban fejlődött, mint a kontrollcsoportba tartozó társaiké.** Mind a manipulatív, mind a fogalmi fejlesztés azoknál a gyermekeknél volt a leghatékonyabb, akik kiinduláskor az alacsonyabb fejlettségi zónába tartoztak. Ezeknek a gyermekeknek a fejlődési megkésetttségét nagymértékben tudtuk csökkenteni.

Az eredményesség igazolására példaként a 4. ábrán a fogalmi rendszerező képesség fejlődését ábrázoltuk. A bal oldali ábrán a fejlesztő programban részt vevő (kísérleti csoport) és hagyományos módon haladó (kontrollcsoport) tanulók fejlődését hasonlíthatjuk össze. A tanulókat a fejlesztő program bevezetése előtt és a két éves

fejlesztést követően (harmadik és ötödik osztály elején) mértük fel. A két csoport átlagos fejlettsége a kísérlet kezdetén megegyezett. Két év múlva a fejlesztő programban részt vevő tanulók fejlődési üteme meghaladta a kontrollcsoportét. A jobb oldali ábrán a minta alsó negyedének, azaz a harmadikos korokban legalacsonyabb

fejlettségű tanulóknak a fejlődését láthatjuk. A fejlesztő hatás ezeknél a tanulóknál nagyon intenzívnek bizonyult. Az ábrákból az is egyértelműen kiténik, hogy a fejlesztésben nem részesülő, azaz **hagyományos módon tanított gyermekek esetében a képesség szinte alig fejlődik** harmadik és ötödik osztály között.

4. ábra. A fogalmi rendszerező képesség fejlődése

■ Összegzés

Írásunkban a gondolkodási képességek egyikével, a rendszerezéssel foglalkoztunk. Gondolkodásunknak ez a fontos pillére óvodában és iskolában is hatékonyan fejleszthető. A fejlesztőmunkának köszönhetően a gyermekek könnyebben vehetik az akadályokat, eredményesebbek lehetnek a tanulásban, pozitívan alakulhat a viszonyuk a tanuláshoz, hosszú távon pedig a személyiségük fejlődéséhez is hozzájárulhatnak.

A fejlesztőmunka nem igényel jelentős többletmunkát a pedagógusoktól. Sokkal inkább **szemléletváltásra van szükség. A siker egyik kulcsa a gyermek fejlettségi szintjéhez igazított, tudatosan megtervezett fejlesztés.** A képességfejlesztő feladatok beépíthetők az iskolai tantárgyakba. Ezek felhasználása a tananyag megértését is jelentősen segíti. A cselekvésre, társas feladathelyzetekre, gyermekek közötti együttműködésre épülő játékos tanulás nagyon hatékony tud lenni. Nem szabad sajnálni azt az időt, amit esetleg úgy érzünk, hogy a „tantárgyunk tanításától” veszünk fel. A közös játékokba, képességfejlesztésbe fektetett idő kamatostól megtérül.

■ Köszönetnyilvánítás

A tanulmányban ismertetett fejlesztő program az OTKA K83850 pályázat támogatásával valósult meg.

■ Irodalom

Csapó Benő (2003): *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fazekasné Fenyvesi Margit (2006): *A beszédhanghatalmas fejlesztése 4–8 éves életkorban.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Józsa Krisztián (2014): *A számolási készség fejlesztése 4–8 éves életkorban.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Miskolcziné Radics Katalin és Nagy József (2006): *Az írásmozgás-koordináció fejlesztése 4–8 éves életkorban.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Nagy József (2009, szerk.): *Fejlesztés mesékkel: Az anyanyelv, a gondolkodás fejlődésének segítése mesékkel 4–8 éves életkorban.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Nagy József (2010): *Új pedagógiai kultúra.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Nagy József, Józsa Krisztián, Fazekasné Fenyvesi Margit és Vidákovich Tibor (2004a): *DIFER Programcsomag: Diagnosztikus fejlődésvizsgáló és kritériumorientált fejlesztő rendszer 4–8 évesek számára.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Nagy József, Józsa Krisztián, Vidákovich Tibor és Fazekasné Fenyvesi Margit (2004b): *Az elemi alapkészségek fejlődése 4–8 éves életkorban.* Mozaik Kiadó, Szeged.

Pap-Szigeti Róbert, Zentai Gabriella és Józsa Krisztián (2007): *Kritériumorientált fejlesztés SZÖVEGFER csomaggal: módszerek.* In: Nagy József (szerk.): *Kompetenciaalapú kritériumorientált pedagógia.* Mozaik Kiadó, Szeged. 312–333.

Zentai Gabriella (2010): *A rendszerező képesség fejlődése 4–8 éves életkorban.* *Magyar Pedagógia*, 110. 1. sz. 5–34.

Zentai Gabriella és Józsa Krisztián (2015): *A manipulatív és a fogalmi rendszerező képesség kapcsolata.* Előadás. In: Csíkos Csaba és Gál Zita (szerk.): *PÉK 2015 – XIII. Pedagógiai Értékelési Konferencia: Program – Tartalmi összefoglalók.* SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Szeged. 106.

Zsolnai Anikó (2006): *A szocialitás fejlesztése 4–8 éves életkorban.* Mozaik Kiadó, Szeged.